

TÜRK TARİHİNDE “EMAN” KURUMU

*Prof. Dr. Aydın TANERİ**

Biz çalışmalarımızda genellikle Türk Kültür Tarihine ağırlık vermeye çalışıyoruz. Bu cümleden olmak üzere Tarihi Türk milletindeki âdet ve gelenekleri tesbit ve teşrih etmeye gayret etmekteyiz. Gözlemlerimize göre 2500 senelik Türk Tarihi boyunca âdet ve geleneklerimizde devamlılık arz etmektedir.

“Türk Devlet Geleneği”, “Mevlana Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri”, “Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı”, “Türkiye Selçukluların Kültür Hayatı”, “Harezmsâhlar” gibi araştırmalarımız başta olmak üzere medeniyet tarihine ağırlık veriyoruz. Örnek olarak: Toy, yas tuz-ekmek hakkı, kılıç-kefen/eman yüzüğü, yağmur duası, saç saçmak, nazardan korunmak, şamanlıktan kalan âdetler, sayılar, yemekler, evlilikle ilgili âdetler ve sosyal hayata ait diğer bilgiler ortaya koymaya çalışıyoruz. İşte bu yazımızda bunlardan “Eman” kurumu hakkında toplu bilgiler vermeye çalışacağız.

Eman, pek çok manalar ifade etmekte olup, başlıca; himaye etmek, emniyet vermek, yardım etmek, teslim almak manalarını karşılar. Devletler hukukunda ise, düşmana emniyet altında olduğuna dair verilen söz veya yapılan işaret yerinde kullanılan bir tabirdir. Harb sırasında verilen “eman” de, harb hali uzadığında, eman verilen şahıs zimmî ise “cizye” öder. Eman verilmesine ya “imam” müsaade veya onun temsilcileri olan “müminler müsaade eder”. Halk dilinde daha ziyade “aman” şeklinde kullanılır.

Eman’ın istimal tarzı, şu nevilerdedir:

Eman bi’l-kinaye: Emanı bir karine ile anlatan bir tâbir veya işaret ile verilen eman demektir. Bu tabir veya işaretin eman olduğuna görüp itaat gösterenler emana kavuşmuş olurlar. İslam erkekleri, ses işitilmeyecek kadar uzak bir mesafede ve kendi kuvvetleri arasında bulunan bir

* DTCF Öğ. Üyesi

düşman eri, müslümanların buldukları tarafa silahsız olarak gelip, sesi ni işittirecek bir mesafede eman dilediği takdirde emana nail olur.

Eman bi'l-kitabe: Harb edenlere yazılı eman gönderilmek suretiyle verilen emandır.

Eman-ı amm: Harbeden düşmanın hepsine birden verilen emandır ki, bir Müsalaha demektir.

Eman-ı hass: Salahiyetli birinin düşmandan bir veya müteaddid şahsa vermiş olduğu emandır.

Eman-ı muvakkat: Muayyen bir zamana kadar verilen emandır. O müddetin bitmesiyle sona erer. Mütareke demektir.

Eman-ı müebbed: Zaman kaydı olmaksızın verilen emandır. Sulh yapmak demektir.

Eman-ı sarih: "Sana emin verdim" ve "siz eminsiniz" ve "size bir zarar yoktur" gibi bir tâbirle verilen emandır.

Kendisine eman verilmiş olan şahsa müste'men, istiman eden yani aman dileyen şahsa da müste'min denilir.

İslâm hukukuna göre, hukukî statüsü ne olursa olsun, kadın-erkek her müslüman herhangi bir gayr-i müslime eman verebilir. Filhakika, hür veya esir her müslüman bu hakka sahiptir. O, bu hususta "velayet sahibi" olarak eman verme salahiyetine haizdir. Onun tercihi ile eman ihraz eden yani kazanan şahıs veya, şahıslar, cemaat, masuniyete ve bu masuniyetin bütün neticelerinden istifadeye hak kazanmış olurlar. Hz. Ömer devrinde İran'daki askerî hareket sırasında muhasara edilmiş olan bir şehrin ahali kendiliklerinden şehrin kapılarını açtılar. Hz. Ömer'in kumandanları yaptıkları tahkikat neticesinde "ceziye" mukabilinde kendileriyle sulh akdedildiğini şehir ahalisinden istihbar ettiler. Bu muselahanın kimin tarafından akdedildiği tetkik edildiğinde, müslümanlar tarafındaki bir kölenin bu işi gizlice yaptığı anlaşıldı. Kumandan, bir köle tarafından akdolunan sulhu tanımayacağını söyledi. Köleyi hür adamdan tefrik ettiklerini beyan etmeleri üzerine, mesele Halife Ömer'e arz edildi. O, şu cevabı verdi: "Müslüman kölelerin sair müslümanlardan bir farkı yoktur. onlar tarafından bahşolunan sulh, sair müslümanlar tarafından bahşolunan sulh kadar muteberdir."

Velayet-i amme sahibi ve mutasarrıfı olmak sıfatıyla halifenin verdiği emir üzerine, emandan rücu olabilir. Ancak, bir müslüman tarafından cemaatin zararına ve halifenin sarih ve kat'i nehyi hilafına olarak verilmiş bir emanın iptalinin muteber olması için bazı şartlar lazım gelir. Evvela, açıkça emanın iptal edildiğinin ihbar ve ilân edilmesi elzemdir. Bundan

başka, herşeyin eski vaziyetine irca edilmesi için gayret edilir. Bu şartların tahakkuku halinde, gayr-i müslimlere karşı yeniden harbin gerektirdiği fiiller tatbik ve istimal edebilir.

Dede Korkut'da pek çok yerde eman geçer:

"Dirse Han bunu işitti, aydur: Kırk yoldaşım aman, Tanrının birliğine yokdur güman (şüphe)".

"Delü Karçar aydur: Meded aman, el-aman, Tanrının birliğine yoktur güman".

"Aman mere kafir aman

Tanrının birliğine yokdur güman

Kafirler oğlana aman verdiler, elin çözdüler, gözün açtular".

"Mere Azrail aman

Tanrının birliğine yokdur güman".

"Oğlan kafiri götürdü, yere urdu. Burnundan kanı düdük gibi şorladı. Sıçrayup şahan gibi kafirin boğazın ele aldı.

Kafir aydur: Yiğit amam, sizün dine ne derler, dinüne girdüm, dedi".

"Aman demek" de şu şekilde zikredilir: "Burada Selcen Hatun at saldı, karımın bastı. Kaçanın kovmadı, aman deyenı öldürmedi. Eyle sandı kim vağı basıldı. Kılıcınun balçağı kan odaya geldi. Kan Turalıyı bulımadı".

Dede Korkut'da "aman dilemek" de geçer:

"Deli Dumrul aydur:

Mere azrail aman

Tanrının birliğine yokdur güman

Azrail aydur: Mere deli kavat, dahı ne aman dilersin? Ağ sakallu baban yanına vardun, can vermedi. Ağ bürçekle aman yanına vardun, can vermedi. Dahı kim verse gerek, dedi".

Bilindiği gibi, Türkler İslamiyeti kabul ettikleri devirden sonra bile bazen Allah'ın mukabili olarak Tanrı'yı istimal etmişlerdir. Bunun Dede Korkut'ta bir nümunesiyle karşılaşıyoruz. Metinde eman, genellikle

Allah'ın birliğine teslim olma tarzında kullanılmaktadır. Kafir beylerden de kasıt henüz o sırada İslamiyeti kabul etmemiş olan Oğuz beyleridir. Gene Dede Korkut'da aman dileyenin öldürülmediği zikredilir. Bu arada da Deli Dumrul'da, Azrail'den aman dilemesi motifi de zikredilir.

Selçuklu devri devletlerinde emana ait pek çok bilgiye sahibiz. Bilindiği gibi, İslam'da mızrakların ucuna Kur'an-ı Kerim takarak eman isteme Harizmşah Sultanı Alaü'd-din Muhammed (1200-1220)'in Semerkand şehrini muhasarası sırasında, buranın hakimi "kılıç ve kefen" ile teslim oldu. Şehir teslim olmasına rağmen, geleneklere aykırı olarak katli am yapıldı. Nihayet, seyyidler, imamlar ve ulema ellerinde Kur'an-ı Kerimler olduğu halde sultandan şefaata dilediler. Katli am durduruldu.

Büyük Selçuklular'ın ünlü veziri Nizamü'l-Mülk "Siyâsetname"sinde eman müessesesi hakkında nazari bilgi vermez. Ancak, eman hakkında pek çok vak'a zikreder. Bunlardan bazılarını iktibas ediyoruz:

"Kirman valisi Ebu Ali'nin cevabını ve saygılarını (hıdmeti-ha)nı aldığı zaman, sultan (Gazneli Mahmud), Ebu Ali'nin doğru söylemekte olduğunu anladı, Ebu Ali'nin elçisini has hil'at ile geri gönderdi' ve Ebu Ali'ye "Kirman askerini toplamasını ve Kirman vilayetinde tur atmasını, filan ayın başında Kuç u Beluç'e olan taraftaki Kirman hududu (serhad) na gelmesini, orada durmasını, haberci (Kaasıd) miz filan parola (nişan) ile kendisine erişince, derhal göç etmesi ve Kuç u Beluç vilayetine akın etmesi gerektiğini, onlardan bulduğunu öldürmesini ve hiç eman vermemesini, -benim burada mallarını aldıkları müddeilere dağıtmam için- ihtiyarlarından ve kadınlarından mal almasını ve göndermesini, onlarla sağlam bir anlaşma yapmasını ve karar almasını ve dönmesini söyleyiniz" dedi."

Nizamü'l-Mülk, Semerkand hanı Şemsü'l-Mülk'ün elçisinin, kendisi hakkında bana bilgi verirken şunları söylediğini yazar:

"Vezirin bir kusuru vardır. Bir gün öğle namazı (vakti) onunla konuşmak üzere çadırına gittim. Onun, sağ parmağına bir yüzük takmış olduğunu gördüm. (Hem yüzüğü) parmağında döndürüyordu, (hem de) benimle konuşuyordu" dedi.

Danışmend Eşter derhal "burada Şemsü'l-Mülk'ün huzurunda onun elçisinin ağzından şöyle şöyle söz çıktı, bilmiş olasin" diye bana yazdı. Ben sultandan korktuğum için son derece üzüldüm. (Kendi kendime), "O (Alp Arslan), Şafii mezhebinden arlanıyor. Eğer (elçinin) bu söz(ü), -Çiğillilerin, Semerkand hanının huzurunda, beni Rafizi göstermiş oldukları sözü- Sultan (Alp Arslan) ın kulağına ulaşırsa, o canıma eman vermez (öldürür)" dedim.

Fahrü'd-devle zamanında Dide-i Sipah Salarlar şehri ahalisi ona şöyle hitap ettiler:

"Hareketimiz, melikden ve bütün herkesden gizli değildir. Zira, bizler ne çaldık, ne katiliz, ne de bir kimsenin karısını ve oğlunu yoldan çıkarmışızdır: ne de bir kimse bizim sebep olduğumuz bir muhal (iş) veya bir ıstırapı melikin huzuruna -şikayet- maksadıyla getirmiştir. Ama, melik canımıza eman verir: bizim ne kavim olduğumuzu ve ne iş üzerinde olduğumuzu söyleyelim" dediler. Fahrü'd-devle, "cana, mala eman verdim ve buna yemin ettim" dedi.

Fahrü'd-devle bu sözleri işitince, yüzünü kendi vezirine çevirdi, "fikrin nedir? Bizim bunlara ne yapmamız lazımdır?" dedi. Vezir, "melik onlara kendi ağzıyla eman vermiştir. Kalem ehlidirler: İnsanoglu insanlardır. Bazılarını bendeleri de biliyor ve tanıyorum. Bendeleri ile (akrabalık) alakaları (olanlar da) vardı. Onlarla meşgul olmayı (melik) bendelerine bırakırsa onlara icab edeni yapayım. Bendeleri (onların) hakkında kafi derecede meşgul olacaktır. Öyle ki, yarın onlara dair haberler efendimizin kulağına erişecektir" dedi."

Sasanî hükümdarı Nuşirevan ile ilgili pasaj:

"Buluşma gene onların cümlesinin tamamıyla doycak ve artacak şekilde bir ziyafet sofrası kurulmasını emrederim. Yemeği yedikleri zaman saraydan (onları) başka bir saraya geçirsinler ve Şarab Meclisi'ne gelsinler: herkez yedi kadeh şarab için: O zaman ellişer ellişer herkese uygun has hilat giydirsinler: öyle ki, hepsi yukarıdan aşağı hilat giymiş olsunlar. Silahhane (Zerrad-hane) nin kapısını açalım ve hepsine silah verelim: hemen aynı gece çıkış yapalım. Kim bizim mezhebimize girerse, ona eman verelim: kim girmezse, öldürelim" dedi.

Nihayet, Gazneliler'e ait olarak şu vaka vardır:

"Bir tüccar, Sultan Mahmud'un zulme uğrayanlara delalet dağıttığı yer (Mezalim-gah)e geldi: sultanın oğlu Mesud'dan şikayet etti ve yakındı. Oğlunun kendisinden aldığı 60.000 dinarlık borcu ödemediğini söyledi. "Emir Mesud'u benimle birlikte kadıya göndermeni isterim" dedi.

Sultan Mahmud, bu sözden dolayı kızdı ve üzüldü: bunun üzerine oğlu Mesud'a sert bir haber gönderdi.

Mesud aciz kaldı: hazinedar (Hazin)ına "bak bakalım, hazinede nakid altın ne kadar toplanmıştır" dedi.

Hazinedar gitti ve geri geldi, "20.000 dinardan fazla (param) yok" dedi.

Mesud, “(o parayı) alınız, tüccara götürünüz: geri kalan 40.000 dinar için üç mühlet isteyiniz ki, ödeyeyim” dedi. Yine Mesud, elçiye “sultanın katına arzet ki, 20.000 nakid dinarı bu saat ödedim: geri kalan 40.000 dinar için üç güne kadar tüccardan eman diledim. Alemin Efendisi böylece bilsin. Ben kaftanımın (belini) bağlamış ve çizmemi giymiş olarak, sultan ne emreder diye ayakta bekliyorum” dedi.

Selçuklu devrinde eman isteyen, eman isteme alameti olarak boynuna kefen sardığını görüyoruz. Müste'menin elinde kılıç da bulunur. Böylece, hayatının bağışlanmasını ister. Eski Türklerdeki kuşak takma adetinın İslamî devirde kefene dönüştüğü anlaşılmaktadır. Kırgızca'da “moyunga kur (kuşak) salmak” merhamet dilemek demektir. Manas Destanı'nda bir kahramanın “boynuna kuşak koyup” beyine yalvardığı tasvir ediliyor. “Kaplan doğmuş delinin açığı yaman geldi. Yanındaki kırk arkadaş sızlanarak kalkıverdiler, sakalları darmadağın oluverdi. Alman-bet boynuna kuşak (boto=futa) asıp yalvardı.”

Bu konuda, “eman kasesi” nin de âmîl olduğu görülür. Herhangi bir hükümdarın eman vereceği şahsa, eman kasesini yollaması adeti vardı. Kâseyi alan şahıs şerbeti içer ve şefaate nail olur. Meselâ, Selçuklu emirlerinden Alpkuş, Halife Raşidbillah ile birleşerek Selçuklu Hükümdarı Mesud'un ismini hutbeden çıkarttı. Onlar, Sultanın yeğeni Azerbaycan Valisi Melik Davut adına hutbe okutmuşlardı. Mes'ud, Halife'ye galebe etti ve emirlere bu arada Alpkuş'a da “eman” kasesi gönderdi. Gene, 530-1135 senesinde sultan Mes'ud, Arap reislerinden olan İbn-i Dübey's'e Emir Sarsar vasıtasıyla, eman kasesi gönderdi. Kaynağımıza göre, Arap reisi kaseyi aldı, ağlayarak ve titreyerek şerbeti içti. Daha sonra da sultanın gönderdiği ata binerek, huzura kabul edildi.

Mevlana Celalü'd-din-i Rumî de eman konusunda, “kılıç-kefen”i zikrederek bahseder. O, şöyle diyor:

“Senin padişahça huyunu tanımamıştım,

Kılıcı, Kefeni önüne koyuyorum: sana boynumu uzatıyorum: vur kes boynumu”.

Bir başka yerde ise şunları söyler:

“Saygı yüzünü vurduysam ey ay yüzlüm, kılıç ile kefen ile geldim.”

Divan-ı Kebîr'de de kılıç-kefenden bahis vardır:

“Yürü aydınlığa dal: Niceye bir Tatar'dan, Ermeni'den söz edeceksin? Ne vakte dek yeninden yakandan bahsedeceksin? Kefen giy, kılıç Kuşan yürü”.

Zilkade ayının beşinci cumartesi gecesiydi, yıllardan altı yüz elli dördtü."

Mesnevi'de şu mısralar da vardır:

"Şehzade padişahın affını istiyor

Yere kapandı, yeri öptü, koltuğunda bir kılıçla kefen almıştı."

Eflakî'de "aman yüzüğü" motifi anlatılan menkıbe şu şekilde geçmektedir:

"Tanrı katında çok kabul edilen ulu dostlarımızdan bazıları şöyle rivayet ettiler: Fakihlerden zevk ve eğlenceye düşkün olanlar: "Bir mahluka secde etmek doğru değildir" diyerek arkadaşları kötülüyor. Mevlana: "Ey kahpenin kardeşi. Şeytanın hilesinden kurtarıp hürriyetini sağlayan ve bana yeniden hayat bağışlayan kimsenin önüne niçin secdede bulunmayayım ve uğruna canımı feda etmeyeyim" dedi ve şu misali getirdi: Zamanın padişahını birine kızıp amansız bir celladın idam edilecek meydana götürse de tam boynunu vurmak istediği sırada, padişahın yakınlarından biri: "Bu adamı derhal serbest bırakın ve kendisine hil'at verin" diye bir eman yüzüğü ile gelip onu kurtarsa, bu zavallı adam: Acaba bu lutuf ve insanlığı kim yaptı ve hayatımı yeniden kim bağışladı?" diyerek kurtarıcısını aramaz mı?"

Osmanlı Devleti zamanında da emana ait misallere sahibiz. I. Murat (1361-1389) zamanında Bulgar Kralı Şişman, boynuna kefen asıp, Sultandan affedilmesini istemiştir.

Eman-nameye gelince, Bu, hükümdarların fethettikleri şehir ve bölgelerin halkına ve müdafilerine, onların hayatlarının emniyette olduklarını tersik eder. Nitekim, Fatih Sultan Mehmet 857/1453 senesinde İstanbul'u fethedince, Galata sakinlerine bu tarzda eman verdi. Burada,

"Ben ulu padişah ve ulu şahihşah Sultan Mehmed Han b. Sultan Murad Hanım. Yemin ederim ki, yeri ve göğü yaratan perverdigar hakkıyçün ve Hazret-i Resul aleyhissalat-ü vesselamın pâk ve münevver ve mutahhar ruhu için veyedi mushaf hakkıyçün ve benim başım için ve oğlancıklarımın başı için ve kuşandığım kılıç hakkıyçün" diye yemin etmiştir.

III. Mehmed de, Eğri kalesini eman ile teslim almıştır. 12 Ekim 1596-19 Safer 1005 tarihinde kale muhafızı Nyary ile dokuz arkadaşı Türk ordugâhına geldi. Bunlara mukabil, Osmanlılar da rehine olarak Szolnok sancakbeyi Bemtaş Bey de içeri gönderdiler. Yegane teslim şartı olarak bu kumandanların şahıslarına münhasır olmak üzere verilen "Hatt-ı eman" da III. Mehmed: "Bindüğüm at ve kuşandığım kılınc hakkıyçün" tarzında mukaddesat üzerine and içmiş ve teminat vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Mehmet Zeki Pakalın;** *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983 s. 524-525.
- Ahmet Reşit Turnagil;** *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul, 1972, s. 79.
- Orhan Şaik Gökyay;** *Dedem Korkut'un Kitabı*, İstanbul, 1973, s. 13, 38, 68, 77, 80, 97, 123.
- Nizamü'l-Mülk;** *Siyasetname* (Hazırlayan, Mehmet Altay Köymen), Ankar, 1982, s. 84, 124, 219, 220, 269, 276-277.
- Aydın Taneri;** *Mevlana Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri*, Ankara, 1987, s. 596-598.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı;** *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1970, s. 30.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı;** *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945, s. 62.
- Aydın Taneri;** *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı*, Ankara 1978, s. 89, 207, 256.
- İsmail Hami Danişmend;** *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi III*, İstanbul, 1961, s. 169.
- Ömer Nesuhi Bilmez;** *Hukuk, İslamiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul, 1968, s. 334-335.
- Fayiz Fehal Cabir;** *Geçmiş, geleceğe ve bugünüyle Kudüs* (Celil Yayınları), 1972. s. 150.